

תוכן עניינים

מבוא	3
תוקפה של תניית פטור כלפי צדדים שלישיים	4
סעיף 34 לחוק החוזים	5
תוקפה של תניית פטור כלפי כספים המגיעים מצד שלישי	7
פרשנות התניה – מהותית או דיונית	9
תניית פטור ביחסים חוץ – חוזיים	11
פרשת צים	11
פרשות לאונרד וטרמפולין	12
חזקה הניתנת לסתירה או חזקה חלוטה	15
המשפט האנגלי	17
הדין הרצוי	18
סיכום	20
רשימה ביבליוגרפית	21

מבוא

תניות פטור הופכות לשכיחות יותר ויותר בחיינו. הן מצויות בחוזים, כאשר מטרתן היא לפטור צד לחוזה מחיובים מסוימים שעלולים לחול עליו בגין החוזה, והן מצויות גם ביחסים חוץ – חוזיים, כמו למשל תניות פטור שנועדו לפטור נותני שירותים ו/או אחראים על מקום ציבורי מחיובים שהם עלולים לחוב בהם על פי כל דין.

המונח "תניות פטור" הוא מונח כוללני, הכולל בתוכו קשת רחבה של הסכמות, שבצדה הקיצוני האחד ניתן למצוא תניות "לגיטימיות" היינו כאלו שנחתמו בין צדדים שווים שניסחו הסכם בהסכמה, כאשר התניה מתייחסת לאירוע פוטנציאלי ספציפי וכאשר ניתנה "תמורה" כלשהיא בגין הפטור, ובצד הקיצוני האחר ניתן למצוא תניות "בלתי לגיטימיות", למשל כאלו הכלולות בחוזים אחידים שנוסחו על ידי צד אחד, כאשר התניה היא גורפת מידי באופן המסיר מהצד המנסח כל סוג של אחריות שהוא עלול להתחייב בה על פי החוזה ו/או על פי הדין. ברי כי מגוון הנסיבות שבהן עלולה להתעורר שאלת תוקפה של תניית פטור, אינו מאפשר קביעת נורמה משפטית נוקשה לכל המקרים, ומחייבת לבדוק כל מקרה בהתאם לנסיבות, כפי שאכן נעשה בפסיקות ביהמ"ש.

במסגרת מאמר זה נבקש לבחון את תוקפה של תניית הפטור בחוזה בכל הנוגע לחיובים של צדדים שלישיים לחוזה כלפי הצד שלטובתו נכללה התניה. במקרים רבים ייתכן וצד המתקשר בחוזה (להלן: "הצד הראשון") יהיה מנוע מהגשת תביעה כנגד הצד עמו התקשר (להלן: "הצד השני"), אף אם הצד השני הפר חיוב מחיוביו בחוזה, לנוכח תניית הפטור שנכללה בחוזה. אך בו זמנית ייתכן והצד השני זכאי לקבלת תשואה מאת צדדים שלישיים בגין אותו המעשה שגרם להפרתו שלו. דוגמא שכיחה לכך, היא במקרה בו הצד השני התחייב לספק נכס כלשהוא, ונמנע מלקיים את חיובו בשל נזק שנגרם לנכס נשוא ההסכם, ובכך הפר את ההסכם כלפי הצד הראשון, אך בו זמנית הצד השני זכאי לקבל את שווי הנזק מאת חברת ביטוח, שאיננה צד להסכם בו נכללה תניית הפטור. במקרים כאלו מתעוררת השאלה האם תניית הפטור הכלולה בחוזה חלה אף על אותם הכספים המגיעים לצד השני מאת הצד השלישי, ועל שאלה זו נבקש להשיב במסגרת המאמר.

בראשית המאמר נבחן באופן כללי את תוקפה של תניית פטור לגבי צדדים שלישיים. במסגרת כך נבחן את השאלה האם ניתן להתייחס לתניית המעניקה פטור לצדדים שלישיים כחוזה לטובת צד שלישי. בהמשך לכך, נבחן באופן ספציפי את שאלת מחקרנו, האם ניתן להחיל את תניית הפטור על צדדים שלישיים שנושאים בחיוב ישיר לצד השני בגין האירוע נשוא ההפרה, וכיצד התייחסו בתי המשפט לשאלה זו. במסגרת כך נבחן את הפרשנויות האפשרויות לתניית הפטור, כפי שבאו לידי ביטוי בספרות, ונראה האם קיימת קורלציה בין הפרשנות הראויה של התניה לבין מידת השפעתה של תניית הפטור על צדדים שלישיים כאמור. לסיום, נבקש להציע את עמדתנו, שתציע נורמה גורפת במשפט הישראלי לבחינת היקף התפרשות תניית הפטור על צדדים שלישיים – נורמה שתתבסס על עמדות הקיימות בדין הור.

תוקפה של תניית פטור כלפי צדדים שלישיים

בכמה מקרים התעוררה בפני בית המשפט השאלה, האם יש לתת תוקף לתניית פטור בחוזה כלפי צד שלישי שאיננו צד ישיר לחוזה. מקרה שכזה אירע בעניין חלאוי¹. בפרשה זו דן בית המשפט העליון בתביעתו של מר חלאוי כנגד מפעל הפיס, כנגד הסוכנות הראשית להפצת כרטיסי ההגרלה של מפעל הפיס וכנגד הסוכנים המוכרים את הכרטיסים בנקודות המכירה. התביעה הוגשה לאחר שמר חלאוי גילה כי הטופס שבידו זכה בהגרלת "הניחושון" של מפעל הפיס. אחד מתנאי הזכייה בהגרלה, כפי שפורסמו בתכנית ההגרלות של מפעל הפיס שפורסמה ברשומות, הינו כי הזוכה יפקיד את העתקי הטופס הזוכה בתיבת ה"ניחושון" במשרדי מפעל הפיס בתוך פרק זמן קצוב. התובע טען כי העביר את ההעתקים לידי סוכני המשנה שמכרו לו את טופס ההגרלה, לאחר שלתומו היה סבור כי יש ברשותם תיבת "ניחושון". דא עקא, הסתבר כי סוכני המשנה לא הפקידו את ההעתקים בתיבת ההגרלה כנדרש, ולאור התנאים הברורים של ההגרלה והזכייה, סירב מפעל הפיס להכיר בזכייה ולהעניק למר חלאוי את הפרס.

בפרשה זו התעוררה שאלת תוקפה של תניית פטור שנכללה בתנאי מפעל הפיס שפורסמו כאמור. סעיף 22(ד) לתכנית מפעל הפיס קבע, כי ככל שהעתקי הטופס הזוכה לא ימצאו בתיבת הניחושון במועד הנקוב, הרי שמלבד העובדה שהזוכה לא יוכל לבסס כל טענה כנגד מפעל הפיס, גם לא תהיה לו זכות תביעה כנגד כל עובד שהוא של מפעל הפיס ו/או כנגד סוכן מכירה או סוכן משנה של מפעל הפיס. כאמור, אחד מהנתבעים היה סוכן המשנה שמכר את הטופס למר חלאוי, ובנוגע לנתבע זה התעוררה השאלה האם תניית הפטור שנכללה בתנאים של מפעל הפיס, המהווים חוזה בין מפעל הפיס לבין רוכשי הכרטיסים, יכולים להקנות פטור גם לצדדים שלישיים, כסוכני משנה, חרף העובדה כי צדדים שלישיים אלו אינם צדדים ישירים לחוזה שנכרת כאמור בין מפעל הפיס למר חלאוי.

בית המשפט התייחס בדבריו לעקרונות בדיני החוזים, כעיקרון התמורה הקבוע במשפט האנגלי, על מנת לבחון את תוקפו של החוזה ככלל כלפי צדדים שלישיים. אך בסופו של דבר נמנע בית המשפט מלקבוע מסמרות בשאלה האם עקרון התמורה חל במשפטנו על מנת להכריע בשאלה האם לחוזה יש תוקף כלפי צדדים שלישיים, ובחר לנמק את החלטתו לפיה יש לחייב את סוכני המשנה, בנימוק של תקנת הציבור².

לטענתו של בית המשפט, תקנת הציבור מחייבת שלא להכיר בהרחבת היקפה של תניית פטור אף כלפי צדדים שלישיים שאינם צד לחוזה, וכאשר לחייב העיקרי, בעניינינו מפעל הפיס, אין כל אינטרס בכך שהצד השלישי יישא או יופטר מאחריות. קביעה זו, שנאמרה על ידי כב' השופט ברנזון, נשללה על ידי כב' השופט ויתקון אשר ישב אף הוא בהרכב. השופט ויתקון הסכים אמנם לתוצאה שאליה הגיע השופט ברנזון, אך מנימוקים אחרים. לטענתו של כב' השופט ויתקון יש לשלול את תחולתה של תניית הפטור על סוכני המשנה של מפעל הפיס, אך לא מטעמים של תקנת הציבור³, אלא מאחר ולטענתו תניה כזו כמוה כתניה מקפחת בחוזה אחיד⁴. אמנם, לטענתו של השופט ויתקון אין בכך שהתניה תוכר כתניה מקפחת בחוזה אחיד על מנת לשלול את תחולתה של התניה כלפי מפעל הפיס עצמו, שכן חוק החוזים האחידים⁵ מכיר בכך שבית המשפט רשאי לבטל תניה מקפחת או לשנותה⁶.

¹ ע"א 508/71 לטיף חלאוי נ' מפעל הפיס, (פורסם בנבו, 20.11.72). (להלן: "פרשת חלאוי").

² שם, בעמ' 46-47.

³ לדבריו של כב' השופט ויתקון, תקנת הציבור הוא מונח ש"לא פעם דומה לסוס פרוע שאינך יודע כיצד יובילך".

⁴ שם, בעמ' 48.

⁵ חוק החוזים האחידים תשמ"ג – 1982. (להלן: "חוק החוזים האחידים").

⁶ פסק הדין ניתן בטרם תוקן חוק החוזים האחידים, ובדבריו מתייחס השופט ויתקון לנוסחו של סעיף 14, אשר בוטל בשנת 2014, אך גם כיום קובע סעיף 16 לחוק החוזים האחידים: "מצא בית הדין שתנאי הוא מקפח, יבטל את התנאי או ישנה אותו במידה הנדרשת כדי למנוע את הקיפוח".